

EMEKLİ BİR İMAMIN ORTA ASYA GEZİ NOTLARI

Bayram NAZIR¹

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde imamlar, oldukça önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu nedenle Devlet kadroları arasında imamlar, ilk sırada yer almaktaydı. Özellikle mahalle imamları ayrı bir öneme sahipti. Tanzimat dönemine kadar imam, devleti temsil etmek üzere mahallenin en önde gelen sorumlusuydu. Mahalle imamlarından başka orduda görev yapan imamlar da vardı. Bunların yanı sıra Osmanlı sarayında padişah imamları da bulunuyordu. Bu makalede seyahat notlarını değerlendireceğimiz Mehmed Kamil Efendi Osmanlı sarayında görev yapan imamlardandır. Padişahın özel sohbetlerine de katılan Kamil Efendi, emekli olduktan sonra önce Kudüs'e seyahat eder. Kudüs seyahatinden İstanbul'a döndükten sonra dört buçuk yıl sürecek Orta Asya seyahatine çıkar. İran üzerinden Semerkant, Buhara Kaşgar ve daha bir çok İslam beldelerini ziyaret eder. Kamil Efendi, seyahati boyunca ziyaret ettiği şehirler ve halkları hakkında gözlemlerde bulunur. Bu makalemizde İmam Efendi'nin İstanbul'dan başlatıp Kaşgar'a uzanan seyahat günlüğünü inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İmam Kamil Efendi, Osmanlı Devleti, Buhara, İmam

CENTRAL ASIA JOURNEY NOTES OF A RETIRED IMAM

ABSTRACT

Imams held quite significant posts in the Ottoman state. Therefore, imams were in the first rank of governmental positions. Particularly, local imams were key figures. An imam was a prime authority in the name of government in a district up to the Tanzimat reform era. In addition to local imams, there were another kinds of imams who served in the army as well as the imams who were responsible to sultans in Ottoman Palace. Mehmet Kamil Efendi whose travel notes we evaluate in this article was one of the imams who served in the Ottoman Palace. Kamil Efendi who also took part in Sultan's private conversations travelled firstly to Jerusalem after his retirement. He returned to Istanbul and then went on long journey which lasted four years and half to the Middle Asia. He visited Samarkand, Bukhara, Kashgar and many more Islamic cities through Iran. Kamil Efendi observed the cities and their inhabitants during his journey. In this article, we will examine Imam Efendi's travel diary, covering from Istanbul to Kashgar.

Keywords: Imam Kamil Efendi, Ottoman Empire, Buhara, Imam

DOI: 10.17823/gusb.301

¹ Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü, bayramnazir@gmail.com

GİRİŞ

İmamlar, Osmanlı Devleti'nde Müslüman halkın hizmetlerini karşılama bakımından oldukça önemli görev üstlenmişlerdir². Bu itibarla devlete hizmet eden kadrolar arasında en geniş yeri işgal eder ve hizmet sahaları itibarıyla da çeşitlilik gösterirlerdi (Beydilli, 2013:11). Mahalle imamları toplum örgütlenmesinde ayrı bir öneme sahipti. Çünkü Osmanlı şehir örgütlenmesinde mahallenin özel bir konumu vardı ve bu durum mahalle imamlığını önemli bir görev olarak öne çıkarmıştır (Beydilli, 2000: 181).

Mahalle imamlarından başka resmî hüviyete sahip imamlar da vardı. Orduda görev yapan imamlar resmi hüviyete sahip olanlar arasında önemli bir yer işgal etmekteydiler. Yeniçeri ortalarında, Nizam-ı Cedid ocaklarında ve serhatlerdeki müstahkem mevki ve benzeri askeri nitelikteki kurumlarda dini hizmetlerin imamlar eliyle gerçekleştirildiği bilinmektedir (Beydilli, 2013: 23).

Bunların dışında bir de Saray-ı Hümayunda Padişah imamları vardı. Sarayda görev yapan imamlar diğer imamlara göre özlük hakları daha iyi bir konumdaydı. Fakat sarayda birinci ve ikinci imam olanların dışında kalanların maaşları diğerlerine nispetle düşüktü (Beydilli, 2013:70).

Makalemize konu olan Mehmed Kamil Efendi, Musâhabat-ı Padişahî (BOA; Başbakanlık Osmanlı Arşivi); Y.PRK.SGE, Dosya No:5, Gömlek No: 107) yani padişahın sohbetlerine katılan imamlardandır. Musahabat-ı Şehriyari Dairesi İmametinden emekli olan Kamil Efendi'ye 300 gurus maaş tahsis edilmişti (BOA; İ.HUS, Dosya No: 13 Gömlek No: 1310, 18/Z/1310). Devlet, İmam Kamil'i yaptığı hizmetlere karşılık üçüncü rütbeden Nişân-i Mecidî ile ödüllendirmişti (BOA; İ. TAL, Dosya No:150, Gömlek No:1316, 18/R/1316).

Kamil Efendi, emekli olduktan sonra Kudüs, Suriye, Maveraünnehir ve Türkistan coğrafyasını kapsayan bir seyahate çıkar (BOA; Y.PRK.SGE, Dosya No:5, Gömlek No: 107). Bu seyahat esnasında gördüklerini ve müşahade ettiklerini kaleme alır. Emekli bir imamın seyahat ettiği yerlerle ilgili gezi notları yazması bizim için oldukça ilgi çekicidir.

I. KAMİL EFENDİ'NİN ORTA ASYA SEYAHATI

Mehmed Kamil Efendi, 2 Ağustos 1893 tarihinde Kudüs'e bir ziyaret gerçekleştirir. Kudüs'ü ziyaret maksadı yakın akrabaları, evliya kabirleri ve kutsal mekanları ziyaret etmektir. Kamil Efendi, notlarında Kudüs'e gidiş güzergahı hakkında bilgi vermez. Hatta seyahat notlarında Kudüs'te ne kadar kaldığı ve hangi kutsal mabetleri ziyaret ettiğine dair ip ucu bulunmamaktadır. Kudüs-i Şerif'ten ayrılan Kamil Efendi, Beyrut ve Şam'a gider. Kültür ve medeniyet şehri Şam'da 4 ay kaldıktan sonra

² Osmanlı Devleti'nde imamlar ve imamların görevleri hakkında daha geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: İsmail KIVRIM; "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8(1):231-255.; İsmail Arslan; "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği", *U.U. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, sayı 13. 2007/2, s.235-248; Ziya Kazıcı; "Osmanlı'da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyeti*, V/3 İstanbul 1982.

Humus, Hama ve Maarra'dan geçip Zekeriya (a.s)'ın kabrini ziyaret maksadıyla Halep'e varır. Bu ziyareti gerçekleştirdikten sonra İskenderun, İzmir ve Çanakkale güzergahını izleyerek İstanbul'a döner (BOA; Y.PRK.SGE, Dosya No:5, Gömlek No: 107).

İmam Kamil Efendi, seyahat günlüğünde bu ilk seyahati hakkında fazla malumat vermez. Notlarından Kudüs'e gidiş nedeni ve güzergahından başka bir bilgi edinemiyoruz. Kamil Efendi, Kudüs seyahatinden döndükten 3 ay sonra Orta Asya yolculuğu için 17 Aralık 1904 tarihinde İstanbul'dan ayrılır. Haydarpaşa'dan trenle seyahatine başlayan İmam Efendi, Ankara, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Musul, Samarra güzergahını izleyerek Bağdat'a varır. İsim vermeden bir çok mübarek belde ve kabirleri ziyaret ettiğini ifade eder (BOA; Y.PRK.SGE, Dosya No:5, Gömlek No: 107).

Kamil Efendi, Bağdat'ta İmâm-ı Azâm ve İmâm-ı Ebu Yusuf, Şeyh Abdülkadir Ceylânî Ma'rûfu'l-Kerh ve Seriyü's-Sekatî ve Cüneyd-i Bağdadî , Habibü'l-Acemi ve Ömerü's-Sühreverdi gibi evliyanın kabirlerini ziyaret eder ve onların ruhaniyetleri için dua okur. Yine sahabe-i kiramdan Selmân-ı Fârisî ve Abdullah bin Câbirü'l-Ensârî radiyallahu anhum hazretlerinin medfun oldukları yere uğrar. Daha sonra Kerbela'ya gider. Burada İmam Hüseyin ve Hz. Abbas'ın kabirleri başında dua eder. Kerbela'dan Kufeye giden Kamil Efendi, burada Hz Peygamber (sav) damadı Hz. Ali'nin şehit düştüğü yerleri ziyaret eder. İmam Efendi, buralardaki kutsal mabetleri de gördükten sonra Hille ve Kutu'l-Amâre yoluyla Basra'ya geçer (BOA; Y.PRK.SGE, Dosya No:5, Gömlek No: 107).

Kamil Efendi Tahran'da birkaç gün kaldıktan sonra buradan ayrılır ve sırasıyla Rey, Mazenceran, Berfuruş, Meşhed-i Ser Şirvan, Kız-Âbâd, Ester-Âbâd, Kakhaha, Merv şehirlerini ziyaret eder. Amu Derya ve Ceyhun Nehirlerinden geçerek Hive'ye varır. İmam Kamil'in verdiği bilgiye göre bu tarihlerde Hive, Türkmen beldelerinin hükümet merkezi konumunda bulunuyordu. Bu beldeler, Mehmed Rahim adında bir emir tarafından idare edilmekteydi. Hükümeti merkezi olan Hive'de yaşayan halk cömert ve cesur karaktere sahipti.

Hive'de de birkaç gün kaldıktan sonra Kamil Efendi, buradan ayrılıp Farab ve Cürcan yoluyla içinde Bahâeddin Şâh-ı Nakşî-bend ve Kadı Han'ın medfûn olduğu Buhara'ya ulaşır. Kamil Efendi'nin verdiği bilgiye göre, burada bir emir varsa da hükümetin kontrolü yabancıların eline geçmiş, yöneticiler ve halk oyun ve eğlenceye dalmışlardır. Özellikle Buhara yöneticisi konumunda olan emir, basiretsiz ve gayretsiz bir şahsiyettir. Buhara'da 380 kadar cami ve mescit vardır. Şehir halkı tembel ve korkak bir şekilde zillet içinde yaşamaktadırlar. Bahâeddin Şâh-ı Nakşî-bend ve Kadı Hân gibi önemli şahsiyetlerin kabirleri halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Kamil Efendi Buhara'dan ayrılıp Geremni, Taşhisar şehirlerini ziyaret ederek Semerkant'a gider. İmam Kamil'in günlüğünde verdiği bilgilere göre, Semerkant ağaç ve suların bol olduğu bir şehirdir. Şehirde bir çok eski eser bulunmaktadır. Meşhur zatlardan Ebu Mansûr Maturîdî ve Behâe'd-dîn Sadru'sh-Şerî'a ve Kassâm ibn Abbas hazretlerinin mübarek makamları burada bulunmaktadır. İslam hadisçilerinin en önemlilerinden birisi kabul edilen İmam Buharî Hazretlerinin kabri de şehir

merkezine bir buçuk saat mesafede bulunmaktadır. İmam Kamil yakarıda anılan kutsal mekanları tek tek ziyaret eder kendisi ve Osmanlı padişahı adına dua eder. Seyahat günlüğündeki bilgilere göre, Semerkant'ta yaklaşık 70.000 bin bahçe vardır ve İslam tarihinin önemli zatlarının kabirlerinin olduğu bu şehir, Rusların hakimiyeti altında bulunmaktadır. Kamil Efendi, Semerkant'ta bulunurken Afgan Emirinin Belh'e geldiğini 80.000 kadar askerle resmi bir geçit icra eylediğini notlarında kaydetmektedir.

İmam Kamil, yeşilliği, tarihi eserleri ve değerli zatların içinde bulunduğu Semerkant'tan ayrıldıktan sonra Zerefşan ve Ratıb güzergahını takip ederek Şeyhun Nehri kenarında bulunan ve bölge halkının “*cennetü'd-dünya*” diye adlandırdıkları Hokand'a gider. Hokand'da evliyadan Selahaddin ibn Abdülkadir el- Ceylâni'nin kabirleri bulunmaktaydı. Kamil Efendi bu bilgileri verdikten sonra coğrafi olarak bazı bölgelerin yerlerini tarif eder. Bu tarife göre, Seyhun Nehri'nin batısında yer alan bölgeye Mavareünnehir, güney doğusunda yer alan bölgeye Fergana ve kuzeyinde yer alan bölgeye de Türkistan denmektedir.

Kamil Efendi, Hokand'dan sonra bölgenin merkezi hükmünde olan Kokanda gelir. Kokand, iki giriş kapısı olan bir ticaret şehriydi. Şehir hakkında fazla bilgi vermeyen İmam Efendi, burada fazla kalmaz ve Rus hükümetinin merkezi vilayeti konumunda olan Mürqlan'a doğru hareket eder.

Güzergahı üzerinde bulunan Bintepe, Andican, Taht-ı Süleyman, Cibâl-i Kırgız ve Namengan'a uğrar. Bu beldelerden Kokand ve Andican'ın büyük bir yerleşim yeri olduğu bilgisini verir. Bisbekt, Kaşgar ve diğer Çin beldelerinin hakiminin Yakup Han olduğunu belirtir. Kamil Efendi'nin verdiği bilgiye göre Yakup Han, görev yapmadığı halde Rus hükümetinin verdiği maaşı alarak burada zaman geçirmektedir.

Kamil Efendi daha sonra bölgenin en önemli şehri olan Taşkent'e ulaşır ve burada bir cuma günü minbere çıkıp hutbe okur ve dua yapar. Taşkent halkının zengin ve akıllı olduklarını ve Osmanlı Devleti'ne karşı muhabbet beslediklerini söyler. Rus hükümeti Taşkent halkından çekindiğinden kimseyi askere almaz ve zulüm ve baskıda bulunamazdı. Evliyâ-i kiramdan Şeyh Antehur ve Şeyh Harar Taşkent'te medfûn olup kabirleri ziyaret edilmektedir.

İmam Efendi, Taşkent'ten Türkistan'a doğru hareket eder. Fakat seyahat günlüğünde evliyadan Şeyh Ahmed'in kabrinin burada olduğunun dışında bu şehir hakkında bilgi vermez. Muhtemelen Kamil Efendi bu beldede fazla kalmaz ve güzergahına devam ederek Bişkek'e varır. Türkistan gibi bu belde hakkında da bilgi vermez. Sibirya'nın güneyinden geçerek Almahata şehrine ve burada da bir süre kaldıktan sonra Issık Göl havalisindeki kasabaları geçerek Rusya ile Çin arasındaki hududun bittiği yer olan Narven'e ulaşır. Kamil Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Narven halkı çoğunlukla Müslüman olup, aralarında çeşitli dillerle konuşurlardı. Bu diller arasında Türkmençe, Farsça, Tacikçe, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Türkçe, Nogayca, Kalmukça ve Tatarca bulunmaktadır. Ancak Rus hakimleri, tüccarları ve ziraatla uğraşanlar Rusça konuşurlar. Rus memurlar, Osmanlı Devleti'ne tabi bir vatandaşı gördüklerinde ondan uzak durmaya çalışırlar. Bu

şahsı Osmanlı Devleti'nin casusu olarak kabul ederler. Eğer uluslararası anlaşmalar olmasa hiçbir Osmanlı vatandaşını kendi beldelerine uğratmayacakları hal ve davranışlarından belli olmaktadır.

Kamil Efendi, Rus ve Çin müşterek sınırının sona erdiği Nervan'dan ayrılarak Çin ülkesine geçer. Burada ilk uğrak yeri Kaşgar olmuştur. İmam Efendi'nin günlüğünde Kaşgar hakkında şu bilgiler yer almaktadır. Büyük bir şehir olan Kaşgar halkının tamamı Müslümandır. Kaşgar, 23 yıl önce Yakup Han'ın idaresi altındaydı. Paraları dahi Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han ismiyle Devlet-i Aliyye adına basılıyordu. Söz konusu akçeler tedavülde olmasa da bazı kişilerin ellerinde hâlâ bulunmaktadır. Kaşgar'da Rusya ve İngiltere'nin birer konsolosu bulunmaktadır. Şehirde 120 civarında mescit ve cami bulunmaktadır. Kaşgar'a bağlı kasaba ve köylerde ise 5.000 mescit ve cami mevcuttur. Şehirde ulema ve salih insanlarına sayısı fazla olduğu gibi ticaret ve sanayi de gelişmiştir.

Kaşgar şeyhülislamı, ulema ve halkı Kamil Efendi'diye Cuma günü bir hutbe okumasını teklif etmiş iseler de kendi ifadesiyle “mülâhaza etdiğim bazı esbâbdan dolayı” tekliflerine olumlu cevap vermez. Kaşgar halkı, Rus Hükümeti'ne tâbi olmayıp Çin Hükümeti'nin idaresi altında olduklarını bu yüzden dini vecibeleri yerine getirme ve Halife-i Resullullah'a dua etmede, kendilerine asla bir baskı yapılmadığını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine İmam Efendi, Osmanlı camilerinde okunduğu gibi minbere çıkıp hutbe okuyup Osmanlı Padişahı için dua etmiştir.

Okunan hutbe ve yapılan duadan cemaat oldukça etkilenip ağlamışlardır. Hatta bu hutbenin okunduğu cuma gününü kendileri için önemli bir gün saydılar. Çünkü onlar hutbede bu tür şeyler duymaya alışık değillerdi ve hutbelerinde sadece “Fatiha Suresi”ni okurlardı. Cuma namazından sonra başka bir mecliste Osmanlı padişahının ömür ve afiyeti, Osmanlı Devleti'nin şan ve şevketi için dua edilir. Bu hutbe ve yapılan dualar, Kaşgar'da Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir muhabbet ve saygı oluşmasına neden olmuştur.

Özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Çin'de duyulmasıyla bütün Müslüman kadın, erkek ve çocuklar ağlayarak Allahu Te'âla Hazretlerine dua ettiler. Osmanlı Devleti'nin galibiyet ve Yunan Hükümeti'nin mağlubiyet haberi telgrafla bildirildiğinde burada bulunan bütün Müslümanlar şükür için deve, sığır, at ve koyunlar kurban ettiler. Bu gün, Müslümanlar arasında mübarek ve önemli bir gün kabul edildi.

Kamil Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Kaşgar'da bulunan yabancı ülkelerin konsolosları kendisi hakkında bir takım asılsız söylentiler çıkarmalarına rağmen bundan bir netice elde edememişlerdir. Zira halifeden ve Müslüman halktan korkuyorlardı. Bu yüzden Müslüman halka zarar veremedikleri gibi onlara saldırmaktan sakınmışlardır.

Kamil Efendi'nin günlüğünden öğrendiğimize göre Kaşgar halkı kendisine büyük saygı göstermiştir. Hatta gittiği bir belde halkı, senin soyundan gelen evladı biz büyütür ve terbiye ederiz diyerek ona evlendirme teklifi yaptılar. İmam da Osmanlı padişahının tebaasının çoğalması maksadıyla onların bu teklifini kabul eder. Fakat Kamil Efendi, kabul ettiği evlilik hakkında seyahat notlarında başka bilgi vermez.

Seyahat günlüğünde verilen bilgilere göre, İmam Efendi Kaşgar'dan ayrılarak Yeni Hisar'a gider. Buradan da mescit ve medreseleriyle mamur ve ticari olarak bölgenin merkezi hükmünde olan Yarkent şehrine ulaşır. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra suları ve ağaçlarının çokluğu ile dikkat çeken Poskam beldesine geçer. Altın ve gümüş madenleriyle ünlü Kargalık şehrine uğradıktan sonra Guma, Zave ve Karakaş kasabalarını ziyaret ederek pek çok tarihi eseri ve dört yüzden fazla camisi ve mescidi olan bölge halkı tarafından büyük şehir olarak adlandırılan Hoten'e ulaşır.

Kamil Efendi, Hotent'te birkaç gün ikâmetden sonra Borzan, Henikiye, Çıra, Kerye, Çerçen, Altundağ kasabalarından geçerek Çin ülkesindeki Müslümanların saygı gösterdikleri mekanlardan İmam Cafer-i Sâdık ve İmam Gazali ve Veysel Karani ve Oniki İmamı ziyaret eder. Bu mübarek mekanları ziyaretten sonra harabe bir durumda olan Madain, Tevekkül, Handek, Moralbaşı, Ayköl ve Üçturfan beldelerine uğrar. Daha sonra suları ve ağaçlarının çokluğu ile bilinen Aksu'ya gelir. Aksu'da, prens manasında kendisine Vang denilen Müslim bir emir vardı. Fakat bu emir, ateşli silahlara sahip değildi.

Aksu'dan da ayrılan Kamil Efendi, Avral, Bay, Sayram kasabaları güzergahını izleyerek zengin ağaç ve su kaynaklarına sahip Kuçar'a gider. Burada Kuçar eski hakimi Yakup Han'ın öldüğü haberini alır. Yakup Han'ın yerine Müslüm bir hakim getirilmiştir. Bu han da Aksu'daki Müslüman emir gibi ateşli silahlardan yoksundu.

Kuçar'dan ayrılan Kamil Efendi, Bukar, Karaşehir güzergahını takip ederek Moğolistan'ın merkezi olan ve iki Mecusî emirin idâresinde bulunan Korla şehrine ve oradan Toksun, Turfan ve Kara Hoca'ya gider. Kamil Efendi'nin verdiği bilgiye göre Kara Hoca'da eski bir şehir vardır. Bu şehir, Kara Hoca Müslümanları tarafından Dakyanos'un şehri olarak adlandırılır. Şehrin yakınında içinde Ashab-ı Kehf'in de bulunduğu bir dağ ve mağara vardır. Çin ülkesinin her tarafından gelenler bu mağarayı ziyaret ederler.

İmam Kamil, Kara Hoca'dan, yöneticisi Müslüman bir emir olan Toksun şehrine gider. Burada kısa bir müddet kaldıktan sonra Sincap, Piçan ve Singine kasabalarını ziyaret ederek Kumul'a ulaşır. Burası da bir Müslüman emirin idaresi altında bulunmaktadır. Kamil Efendi'nin verdiği bilgiye göre Çin'de 4 Müslüman gerisi putperest olan 48 emir vardır ve bunlar Emir-i Vang diye adlandırılmaktadırlar.

Kumul'dan Sucu kasabasına geçen Kamil Efendi buradan Kuzey Çin'de hükümet merkezi olan ve Nandu adında bir valisi bulunan Lancu Sin şehrine gelir. Seyahat günlüğünde bu yerleşim yeri hakkında bilgi vermeyen İmam Kamil, Çin ülkesinde ulema ve Müslümanların merkezi olan ve halkı Tungan diye adlandırılan Harcu'ya uğrar. Seyahat günlüğünde yer alan bilgilere göre Harcu halkı çalışkan ve cesur olmalarına rağmen çaresiz ve tedbirsizdirler.

Harcu hakkında bu kısa malumatı veren Kamil Efendi, Çin hükümetinin eski zamanlarda merkezi konumunda olan Şian'a ulaşır. Bu belde halkının çoğu Müslüman olup yöneticileri ise Çinlilerle Müslümanlar arasından seçiliyordu. Çin kanunları gereği Müslüman halka asla saldırı

olmayıp her türlü dini merasim ve vazifelerini yapmalarına müsaade edilmektedir. Eğer Müslümanların Çin hükümetinden bir talebi olursa derhal yerine getirilmektedir.

Müslümanların dini davalarına kadılar ve müftüler bakardı. Bu hususta Çin hükümeti tarafından asla müdahale söz konusu olmazdı. Müslümanlar namaz ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker gibi çok önemli konularda uyarılırdı. İmam Kamil, Şian'daki Çinlilerin Müslümanlara bakışını şöyle ifade etmektedir: *“Çinliler, Müslümanlara sizin dininiz hakdır dirler. Eğer Çinlilerden birisi Müslüman olsa hâkim bir kere ona “Sen hakana tâbimisin” suâlini îrâd eder. Eğer ol mühtedi: “Hakana tâbiyim” diye cevap verirse hâkim ona istediğin dine tâbi ol cevâbını verir.”* Çin hakimleri, bütün vilayetlerde halkın birbirlerini öldürmekten kaçınmaları ve zulümden uzak durmaları hususunda uyarılarda bulunduklarını ve Çin Hakanına itaat etmeleri şartıyla istediklerini yapmakta serbest olduklarını ilan etmişlerdir.

İmam Kamil'in seyahat günlüğünde Çin'de altın ve kömür gibi pek çok madenin bulunduğu, fakat bunların çok azının işletildiği bilgisi verilmektedir. Şian şehrinde uzunca bir süre kalan Kamil Efendi, Mançu'dan Barköl'e ve oradan da Çin Hakanının beldesi olan Kuş'a gelir. İmam Efendi'nin belirttiğine göre Çin Hakanı, devlet adamları kadın ve çocuklar ile bütün akrabalar ve hanedan üyeleri özel maaş alırlar.

Kamil Efendi, dört buçuk sene süren seyahatinden sonra dönüş hazırlıklarına başlar. Sibirya üzerinden Odesa'ya geçer. Odesa'da pasaport işlemlerini tamamladıktan sonra vapur yolculuğu ile İstanbul'a döner.

II. İMAM KAMİL'İN EFENDİ'NİN GEZİ NOTLARININ METNİ

Cenâb-ı Hak zât-ı melâik-simât-ı hazret-i pâdişâhîlerini kemâl-i sıhhat ve âfiyetle serîr-i saltanatında ile'l-ebed dâim ve bâkî ve ömr-i pâdişâhîlerini müzdâd ve firâvân buyursun. Abd-ı dâileri bin üç yüzdokuz senesi temmuzu yigirmibirinde ihsân buyurulan üç yüzguruş maaş ile چراغ buyurulduğundan dolayı müttehim-i zimmet-i abîdânem olan ed'iyye-i hayriyye-i hazret-i padîşâhîlerini tekrar 'alet-tekrar yâd u tezkâr ederek mesrûren ve müteşekkiren bir an akdem Zevî'l-Erhâm'a muvâsalat ve merâkîd-ı evliyâ-yı 'izâmı ve emâkin-ı mübârekeyi ziyaret arzusuyla Dersa'âdet'den hareketle doğru Kudüs-i Şerif'e azîmet etmiş idim.

Oradan Beyrut ve Şam'a giderek dört mâh ikametden sonra Humus, Hama, Hân-ı şeyhûn, Maarra'dan geçülüp Zekeriya Aleyisselamı ziyaret maksadıyla Haleb'e gelmiş ve oradan İskenderun tarafıyla İzmir ve Çanakkalasına uğrayarak Dersaadet'e avdet eylemiş idim.

İstanbul'da üç mâh ikametden sonra Asya-yı Osmaniye'deki merâkîd-ı evliyâ-yı izâmı ve emâkin-i mübâreke ve diniyyeyi dahî ziyaret zımnında hâsıl olan şevk ve muhabbet-i acizâneme galebe ederek 4 Kânûnı Evvel sene 1320 tarihinde Haydarpaşa'dan şimendifere râkiben Ankara'ya gidüp birkaç gün ikametden sonra Kırşehir, Kayseriye, Sivas, Malatya, Mamûretülaziz, Diyarbekir,

Bitlis, Musul, Samarra şehirlerindeki makâmât-ı mübârekeyi ziyaret ve her birerlerinde birkaç gün ihtiyâr-ı ikâmetle Bağdad'a muvâsalat ettim.

Bağdad'da müddet-i ikâmetimde İmâm-ı Azâm ve İmâm-ı Ebu Yusuf ve Şeyh Abdülkadir Ceylânî Ma'rûfû'l-Kerhi ve Seriyü's-Sekâtî ve Cüneyd-i Bağdadî ve Habibü'l-Acemi ve Ömerü's-Sühreverdî ve evliyâ-i sâlihîni ziyaretle her birerlerine ed'iyeye-i hariyye-i hazret-i padişâhîlerini bi-hulusi'l-bâl îsâl-i bârgâh-ı cenâb ettikten sonra medâyin-i kistrada defin-i hâk-ı atırnâkde olan Selmân-ı Fârisî, Abdullah bin Câbirü'l-Ensârî radiyallahu anhum hazerâtını dahî ziyaretle müşerref oldum.

Ba'dehu Kerbela'ya gidüp Hazret-i İmam Hüseyin (RA) ve müşârunileyhin baba cihetinden birâderi olan Hazret-i Abbas ve oradan Kufe'ye azimetle İmam Ali bin Ebi Talib (RA) hazretlerinin meşhed-i mübâreklerini ziyarete muvaffak oldum.

Kufe'den hareketle Hille ve Kütü'l-Amâre târîkiyle Basra'ya gidüp bir müddet ikâmetden sonra Cessan, Bedre Mendeli'ye azimetle oralardaki makâmât-ı mübârekeyi de ziyaret etmiş ve şu ziyaret Memâlik-i Devlet-i Osmaniye ile acem hududu beynindeki evliyâ-i sâlihîni ziyaretimin en sonrakisi olmuştur.

İran hududunu geçerek Cibal Kulu Hüseyin Han'a ve oradan Devlet-i Aliyye Şehbenderhânesi bulunan Kirman Şah'a ve ba'dehu Hemedan'a ve oradan dahî masûmenin orada medfûn bulunduğu zannıyla Acemlerce pek büyük ziyaretgâh olan Kum'a ve ondanda Tahran'a gidüp Devlet-i Aliyye'nin Sefîri ile mülâkât ederek emâkin-i şarkıyyeyi ziyâret için müşârunileyhden pasaport aldım.

Birkaç gün ikametden sonra Tahran'dan hareketle Rey, Mazenceran, Berfuruş, Meşhed-i Ser Şirvan, Kız-Âbâd, Ester-Âbâd, Kahkaha, Merv şehirlerini ziyaret ile Amu Derya beyneyn-i Nehr-i Ceyhun'dan geçüp Hive'ye muvâsalat ettim. Hive Bilâd-ı Türkmânın makarr-ı hükümetidir. Mehmed Rahîm nâmında bir emir tarafından icrâ-yı hükümet edilmektedir ve Hive halkı da ashâb-ı himmet ve sece'âtandır.

Hive'de dahî birkaç gün kaldıktan sonra oradan da çıkup Farab, Cürcan târîkiyle bilâd-ı mezkûrenin merkezi olan Buhara'ya gittim. Buranın bir de Emiri varsa da hükümeti ağıyâr eline terk ile lehv u lu'ub ile iştigâle dalmıştır. Kendisinde 'akl ve himmet ve sa'y u gayret mefkûddur. Buhara'da üçyüz seksen aded kadar cevâmi-i şerîfeve mesâcid-i münîfe mevcuddur. Ahalisi gayet cebîn ve korkak tedbirsiz olub meskenet ve zillet içinde kalmıştır. Buhara'da Bahâeddin Şâh-ı Nakşî-bend, Kadı Hân gibi ekâbir-i ümmet medfûndur. Her birerlerinin merâkîd-ı mübârekeleri ziyaretgâh-ı enâmıdır.

Birkaç gün ikâmetden sonra Buhara'dan hareketle Emir'in ekseriya ihtiyâr-ı ikâmet ettiği Geremni, Taşhisar şehirlerini ziyaret ederek Semerkand'da vâsıl oldum. Şehr-i mezkûr eşcâr u miyâh güne-gûn ile müzeyyen bir belde-i azîme olduğundan manzarası müceb-ı inbisâd-ı kulûptur. Semerkand şehrinde âsâr-ı atîkadan şâyân-ı temâşa peç çok şeyler olduğu gibi meşâhîr-i ümmetden de Ebu Mansûr Maturîdî ve Behâe'd-dîn Sadru'sh-Şerî'a ve Kassâm ibn Abbas hazerâtının makâmât-ı mübârekeleri vardır. İmam Buharî Hazretlerinin makâm-ı mübârekeleri de belde-i mezkûrenin bir buçuk

saat mesafe hâricindedir. Makâmât-ı mübârekenin her birerlerini esnâ-yı ziyaretimde ed'iyye-i hayriyye-i hazret-i padişâhîleri bi'd-defe'ât yâd ve tezkâr eylediği vâreste-i 'arz u beyandır ve Semerkand'da yetmiş bin yüz bu kadar büstân vardır. Semerkand bir vilâyet merkezi olup şimdiki halde Rusya'ya tâbidir. Semerkand'da müddet-i ikâmetimde Afgan Emiri'nin Belhe geldiği esliha-i cedide ile müsella seksen bin asker ile resm-i geçit icrâ eylemiş olduğu Belh tüccârân-ı mu'teberânından vâsıl-ı sem'i-i acizânem olmuştur.

Semerkand'da dahî birkaç gün kaldıktan sonra Zerefşan, Ratıb'a giderek oradan da Nehri Şeyhun kenarında vâki' bir belde-i azîme olup oralarca cennetü'd-dünya demekle ma'rûf olan Hokand'a vâsıl oldum. Şeyhun Nehri'nin cihet-i garbîsine Mavareü'n-nehr ve cihet-i cenûb-ı şarkîsine kıt'a-i Fergana ve cihet-i şimâlîsine de Türkistan denmektedir. Hokand'da evliyadan Selahaddin ibn Abdülkadir el- Ceylânî'nin ziyâretgâhı vardır.

Şehr-i mezkûrdan kalkub Kokand'a azîmet etdim. Rivâyete göre Kokand zaman-ı kadîmde civâr beldelerin merkezi imiş. Beynleri üç mil mesafeden ibaret on iki kapusu olan şehr-i mezkûr el-ân merkez-i ticarettir.

Kokand'dan dahî hareketle Rus Hükümetinin vilâyet merkezi bulunan Mürglana, Bintepe'ye, Andican ve Taht-ı Süleyman'a Cibâl-i Kırgız'a, Namengan'a azîmet etdim. Bunlardan Kokand ile Andican birer belde-i azîmedir. Bisbekt şehri aşgar ve emsâli Çin bilâdının hâkîmi bulunan Yakub Han'ın zîr-i hâkimiyetinde bir şehr-i azîm olup Yakub Han'ın oğlu hiçbir vazife îfâ etmediği halde Rus Hükümeti'nin itâ ettiği maaşı alarak orada imrâr-ı evkât etmektedir.

Oradan dahî bilâd-ı mezkûrenin cümlesinin a'zâmı ve şarkda Rus Hükümeti'nin merkezi bulunan Taşkent'e 'azimetle Camii-i Şerîfede minbere çıkub nâm-ı hümayûnlarına olarak hutbe ve du'â tilâvet ettim. Ahâli-i müslime de âmîn-han oldular. Taşkent ahâlisi ehl-i servet ve 'âkil adamlar olup Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye meyl ve muhabbetleri vardır. Rusya Hükümeti onlardan el-ân havf u haşyet üzere bulunduğu kendilerinden asker almaz ve onlara zulümle te'addîde bulunmaz. Evliyâ-i kiramdan Şeyh Antehur ve Şeyh Harar Taşkent'te medfûn olup kabirleri ziyâretgâh-ı enâmıdır.

Taşkent'den çıkub Siram'a ve oradan da Türkistan'a 'azîmet ettim. Türkistan'da evliyâ-yı kiramdan Şeyh Ahmed'in Merkad-ı mübârekleri vardır. Şehr-i mezkûrdan dahî hareketle Bişkek beldelerini ziyaret ederek Sibirya'nın cenûbunda Rusya'nın merkez hükümeti olan Almata şehrine azimet ve orada bir müddetcik ârâmdan sonra Issık Göl kasabalarından murûr ile Rus Devletiyle Çin Devleti'nin beyninde müntehâ-yı hudud olan Narven beldesine vâsıl oldum. Bilâd-ı mezkûre ahâlisi 'ale'l-umûm ehl-i İslâm olup elsine-i muhtelif ile tekellüm ederler. Türkmen ve Farsça, Tacikçe, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Türkçe, Nogayca, Kalmukça, Tatarca oralarda en ziyâde söylenen lisanlardandır. Ancak Rus hükkâm ve tüccarı ve bazı zürra müstesna olarak Rus lisanıyla mütekelimmedirler. O tarafta bulunan Rus memurları Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye tâbi' bir kimseyi gördüklerinde gayet muhteriz davranıyorlar ve anı taraf-ı Devlet-i Aliyye'den meb'ûs casus telakki ve

itikâd ediyorlar. Eğer havf ve mu'âhedât-ı düveliyeye olmamış olsa hiçbir kimseyi ve 'ale'l-husûs hiç bir Osmanlıyı beldelerine uğratmayacakları revîş-i hallerinden istidlâl edilmektedir.

Ba'dehu Rus hududundan Çin memâlikine geçtim. Bilâd-ı hükümet-i Çin'in en evvelkisi sekinesi kâmilen ehl-i İslâm bulunan Kaşgar belde-i cesimesidir. Rivâyete nazaran ahali-i merkûme bundan yigirmi üç sene mukaddem Yakup Han'ın zîr-i idâresinde imiş. Akçeleri dahî Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han ismiyle Devlet-i Aliyye nâmına darp olunurmuş. Mezkûr akçeler şu son zamanlarda mefkûd ise de bir mikdarı dahî arz-ı Çin'de bulunmaktadır. Kaşgar'da Rusya ve İngiltere Devletleri tarafından birer konsolos bulundurulmaktadır. Şehr-i mezkûrda yüz yigirmi kadar cevâmi ve mesâcid-i şerîfe mevcut olup bunun muzâfâtından olan kasabat ve kurâda dahî beş bin mescid bulunduğu söylenmektedir. Epeyce ülemâsı, sulehâsı ve tüccarı, ashâb-ı sanâyi'î vardır.

Şeyhülislamı ve sâir ülemâ ve ahalisi Cuma gününde teberrûken bir hutbe okumaklığımı teklif etdiler ise de mülâhaza etdiğim bazı esbâbdan dolayı tekliflerine icâbetde ma'zûr bulunduğumu dermeyân etdim. Fakat onlar kendilerinin Rus Hükümeti'ne tâbi olmayub Hakan-ı Çin'in taht-ı hükmünde bulunduklarını îfâ-yı vezâif-i diniyyede mümtâz ve muhtâr olduklarını ve Halife-i Resullullah için duada Çin hakimlerinin kendilerine asla taarruz etmediklerini söylemeleri üzerine kullarına emniyet gelerek bilâd-ı Osmâniyede okunduğu usul üzere minbere çıkub hutbe okuyarak zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîleri için bülend-avâz ile dua etdim.

Şöyle ki bu hutbe ve du'âyı müte'âkib hâzır-ı bi'l-meclis bulunan ne kadar cemaat-i Müslimîn var ise cümlesi galeyâna gelüb ah ederek ağlaştılar. O gün onlar için bir yevm-i 'azîm olmuşdu. Zira onların hutbeleri yalnız Fâtîha ile imiş. Başka bir söz yok imiş. Ondan sonra her bir mecliste zât-ı hazret-i hilâfet-penâhîlerinin izdiyâd-ı 'ömr u 'âfiyeti ve devlet-i ebed müddet-i Osmâniyenin tevâfir-i şân u şevketi için du'â edilüb oralarda Devlet-i Aliyyeleri için şân-ı 'azîm ve muhabbet-i cesime husûle gelmiştir.

Ale'l-husûs Yunan muhârebesinin esnâ-yı vukû'unda Çin'de bulunan kâffe-i ricâl ve nisvân u etfâl-i müslimîn ağlaşıp tazarru' u niyâz ile Allahu Te'âla Hazretlerine dua ederlerdi. Bunun üzerine biraz zaman zarfında Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin gâlibiyeti ve Yunan Hükümeti'nin mağlûbiyeti telgrafları vurûd edince orada bulunan bi'l-cümle müslîmin şükran li'l-llahi te'âlâ devaler sığırlar, atlar, koyunlar kurban ettiler. Ol günü onlar mübârek ve mes'ûd bir yevm-i 'azîm bildiler.

Ol civârda bulunan konsoloslar kulları hakkında bu adam Devlet-i Aliyye-i Osmâniye tarafından Türk'ün efkârını tervîc için gönderilmiş bir kimsedir diyerek pek çok buğz u adâvet emâreleri izhâr ettilerse de halîfe-i müslimînden ve ahâli-i İslâmiyeden korkularından hiç bir zarar îrâs edemedikleri gibi müslimînin beyân olunan ahvâline dahî ta'arruzdan ictinâb etdiler.

O taraf bilâd-ı İslâmiyesinde ahâli-i İslâmiye hakk-ı 'âcizânemde pek ziyâde izhâr-ı âsâr-ı hürmet ve ri'âyet etdiklerinden dâhil olduğum her beldede li-eclî't teberrûk kullarını tehhül etdirdiler ve senin sülbünden gelecek evladı teberrûken biz terbiye ederüz dirler idi. Abd-ı dâ'îleri dahî

padîşâhımızın teb'asının tekessürü emeliyle reylerini tahsîn edüp edilen tekliflerine muvâfakat gösterdim.

Belde-i mezkûrede müddet-i medîde ikâmetden sonra Kaşgar'dan daha küçük bulunan Yeni Hisar'a ve oradan da ticaret nokta-i nazarından bilâd-ı mütecâvirenin merkezi olup medâris ve mesâcid ile ma'mûr bulunan Yarkent şehrine ve ondan sonra sularıyla ağaçlarının kesretiyle ma'rûf olan Poskam beldesine ve oradan dahî altun madenlerinin çokluğuyla benâm olan Kargalık şehrine 'azîmet ve her birerlerinde birkaç gün ikâmetden sonra şehir-i mezkûrdan da hareketle Guma, Zave, Karakaş kasabalarını ziyaret ederek pek çok âsâr-ı 'atfâkı ve dört yüzü mütecâviz cevâmi-i şerîfe ve mesâcid-i münîfesi mevcûd olan ve oralarca medîne-i 'azîme 'ad edilen Hoten şehrine muvâsalat etdim.

Birkaç gün ikâmetden sonra oradan da kalkub Borzan, Henikiye, Çıra, Kerye, Çerçen, Altundağ kasabalarından geçerek bilâd-ı Çin'deki müslimînin i'tikâdlarından ve cemi' cihâddan zevâdın kasd eyleyüb ve ta'zîm eyledikleri emâkinden İmam Cafer-i Sâdık ve İmam Gazali ve Veysel Karani ve Oniki İmamın ziyaretlerine 'azîmet etdim. Makâmât-ı mezkûreyi ziyaretten sonra el-ân harâbe-zâr bulunan Çin ve Maçin'den ma'dûd bulunan Madain, Tevekkül, Handek, Moralbaşı, Ayköl ve Üçturfan beldelerini ziyaret ederek kesret-i miyâh ve eşcârıyla ma'rûf olan Aksu'ya vâsıl oldum. Şehir-i mezkûrda Müslim olarak bir emir vardır ki kendisine Prens ma'nasına Vang denür. Lakin âlât-ı nâriyesi yoktur.

Oradan hareketle Avral, Bay, Sayram Kasabalarına uğrayarak ağaç ve suları çok ve havası latîf bir belde-i azîme olan Kuçar'a gittim. Bilâd-ı mezkûrenin Sâbıkâ Hâkimi bulunan Yakub Han'ın şehir-i mezkûrda vefât etmiş olduğunu haber aldım. Şimdi orada yine Müslim bir hâkim var ise de âlât u edâvat-ı harbiye-i nâriyesi yoktur.

Şehir-i mezkûreden hareketle Bukar, Karaşehir Moğolistan'ın merkezi olup müstakbel iki Mecusî emirin taht-ı idâresinde bulunan Korla şehrine ve oradan Toksun, Turfan, Kara Hoca'ya 'azîmet etdim. Anda harâbe-zâr halinde eski bir şehir vardır. Oranın Müslümanları ol şehri Dakyanos'un şehridir deyü i'tikâd iderler ve onun kurbunda bir cebel ve gâr vardır ki Ashâb-ı Kehf'in mezkûr mağarada bulunduğunu rivâyet ederler. Binâen'aleyh Çin'in her tarafından zevât gelüp mağarayı ziyaret ederler.

Karahocadan Toksun şehrine gitdim. Orada da infâz-ı ahkâm eyler müslim bir emir var ise de onunda ümerâ-yı sâire gibi edevât-ı nâriyesi mefkûddur. Orada dahi bir müddetcik arâmdan sonra Sincap, Piçan, Singine kasabalarını ziyaret ederek Kumul'a vâsıl oldum. Kumul'da bir emir-i müslim varsada onunda el-ân âlât ve edevât-ı nâriye u harbiyesi meslûbdur. Rivâyete göre Çin'de ümerâ-yı mumâileyhim gibi kırksekiz emir vardır ki onlara Emir-i Vang denür. Bunların dördü Müslim bâkiyesi putperesttirler.

Kumul'dan kalkub Sucu kasabasından geçerek bilâd-ı şimâliyede Çin Hükümeti'nin merkezi olup Nendu nâmında bir vâlisi bulunan Lancu Sin şehrine ve oradan da bilâd-ı Çin'de ulema ve

Müslîminin merkezi bulunan Harcu'ya azîmet ettim. Şehr-i mezkûr ahalisine Tungan tesmiye olunur. Ahâli-i merkûme gayet gayûr ve şecî iseler de bî-çâre ve bî-tedbîrdirler.

Harcu'dan da hareketle büyük bir şehir olan Sola'da vârid olan Çin Hükümeti'nin eski zamanlarda merkezi bulunan Şian'a azîmet etdim. Bu beldelerin ekser sekinesi Müslim olub hâkimleri Çinlilerle ahâli-i İslâmiye beyninde müşterekdir. Çin Hükümeti'nin nizâm-nâmesi iktizasınca Çinliler tarafından ehl-i İslam'a asla ta'arruz vukû'u bulmayub her dürlü merâsim ve vezâif-i diniyyelerini îfâya müsâ'ade gösterilmekde ve taleb eyledikleri nesne taraf-ı hükümetden derhâl itâ edilmekdedir.

Müslîmin umûr-i diniyyeye müte'allik da'vaları kâdîları ve müftîleri nezdinde rüyet olunub bu hususda Çin Hükümeti tarafından asla müdâhale edilmemektedir. Müslîmin namaz ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ile inzâr olunurlar. Ve Çinliler Müslümanlara sizin dininiz hakdır dirler. Eğer Çinlilerden birisi Müslüman olsa hâkim bir kere ona "Sen hakana tâbimisin" suâlini îrâd eder. Eğer ol mühtedi: "Hakana tâbiyim" diye cevap verirse hâkim ona istediğin dine tâbi ol cevâbını verir.

Çin Hükâmı cemî'-i vilâyâtta bi'l-cümle re'âyâyâ katl-ı nefisden ve yekdiğerlerine zulm ve te'addîden gayet ictinâb etmelerini ve Hakan-ı Çin'e itâ'atla beraber umûr-ı dünyaları içün her arzu ettikleri şeyi yapmakda muhtâr bulunduklarını tavsiye ve ilan ederler.

Çin'de altun ve kömür emsâli pek çok madenler var ise de bunlardan pek azı işletilmektedir. Mezkûr ma'âdinin işledilmemesi için hiçbir kimseye imtiyâz da verilmemektedir. Şian şehrinde hayli müddet ikâmet ettikten sonra bir tarafa avdeti tasmim ile bilâd-ı Mançu'dan Barköl'e ve oradan da kezâ bilâd-ı Mançu'dan ma'dûd bulunan Hakan-ı Çin'in beldesi olan Kuş'a geldim. Mesmû'ât-ı âcizâneme göre Hakan-ı Çin'in ricâl ve nisâi ve sibyândan olan akraba ve ta'allukâtı ve efrâd-ı hânedânı içün hükümet tarafından mahsûs maaşları olduğu gibi her dürlü ta'arruzatdan mahfûz imtiyâzât-ı mahsusa vardır.

Devlet-i Aliyye'nin Şehbenderi bulunan Odesa'ya vâsıl oldum. Odesa'da pasaportumu kayıt ettirüp vapura binerek der-bâr-ı şevket-karâr-ı hazret-i padîşâhilerine muvâsalat ve avdet eyledim.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Padişahın özel sohbetlerinde bulunan İmam Kamil Efendi, birincisi Kudüs ve ikincisi Orta Aysa olmak üzere iki farklı coğrafyaya seyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahatlerden birinin yaklaşık 10 yıl makalemize konu olan ikinci seyahatinin ise 4.5 yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. Kamil Efendi, seyahatinin İstanbul'dan Bağdat'a kadar olan kısmı hakkında yol güzergah bilgisinden başka bilgi vermez. Gittiği her şehirde İslam büyüklerinin kabirlerini ziyaret eder ve onlara dua okur. Rusya ve Çin ülkesindeki Müslümanlarla yakın ilişki kurar. Mesleğinin imam olması Müslüman halkla ilişki kurmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur. Semerkant, Buhara, Kaşgar, Taşkent gibi önemli şehirlere uğrar ve o dönemim İslam alemi hakkında gözlem ve müşahedelerde bulunur.

KAYNAKÇA

Boa; I.Hus Dosya No: 13 Gömlek No: 1310, 18/Z/1310.

Boa; İ. Tal, Dosya No:150, Gömlek No:1316, 18/R/1316.

Boa; Y.Prk.Sge, Dosya No:5, Gömlek No: 107.

Arslan İsmail; “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği”, *U.U. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 8, sayı 13. 2007/2, s.235-248.

Beydilli, Kemal, *TDVİ*, İmam, İstanbul 2000 s.181.

Beydilli Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001.

Kazıcı, Ziya; “Osmanlı’da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslam Medeniyeti*, V/3 İstanbul 1982.

Kıvrım, İsmail “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8(1):231-255.